

РАЗВИТИЕТО НА ФИНАНСОВИТЕ ПАЗАРИ КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ*

Асенка Йонкова

Развитието на финансовата система има важен принос за състоянието на икономиката на дадена страна. Резултатите от съвременните изследвания наблягат на факта, че индикаторите за финансовото развитие, като високите равнища на финансови активи и капитализация на фондовия пазар, имат директна връзка с икономическия растеж. Емпирично е доказано, че страните, които провеждат последователна политика, подкрепяща развитието на финансовите пазари, регистрират по-значителен икономически напредък¹. Макроикономическата и финансовата стабилност са тясно свързани и връзката им е двойствена. Лошото състояние на финансовата система в рамките на продължителен период от време се отразява негативно върху равнището на спестяванията и инвестициите, води до неефективност на финансовото посредничество и платежната система, като по този начин въздейства върху ефективността на инвестициите и потенциала за макроикономически растеж. От друга страна, макроикономическата нестабилност е важен фактор за генерирането на финансови кризи.

Последните няколко “преходни” години от икономическото развитие на България потвърждават важността на състоянието на финансовата система и връзката му с икономическите спадове и растеж. Това изглежда важи и за останалите балкански страни в преход². В почти всички случаи лошото представяне на финансовата система е фактор, допринасящ за началото на макроикономическата криза и същевременно е фактор (заедно със забавените политически и икономически реформи), който допринася за задълбочаването на кризата.

Основните фактори, имащи принос за сегашното състояние на българската финансова система, могат да бъдат разделени условно на две групи:

1. Институционални:

- неадекватна структура на финансовите пазари и доминиране на банковия пазар;
- неразвит капиталов пазар;
- “задръстваща” се платежна система;
- неадекватна капитализация;
- липса на адекватно прилагане на законите (и по-специално процедурите по несъстоятелност и ликвидация и регулациите, засягащи дейността на капиталовия пазар);
- институционална слабост;
- слабо развити надзорна политика и практика;

2. Поведенчески:

- неадекватен вътрешен контрол и процедури;
- високи нива на задлъжнялост (както външна, така и вътрешна);
- прекомерно отпускане на кредити;
- липса на адекватно управление на риска;

* Материалът е част от доклада “В търсене на растежа: уроците и перспективите пред България”, представен на международната конференция “Условия за дългосрочен растеж и просперитет на Балканите”, проведена на 21 октомври 1999 г. в София.

¹ Вж.: “Развитие на финансовите пазари”, Inter-American Development Bank, Вашингтон, Март 1998 г.

² Характерно е не само за България, но и за Албания, Югославия, Румъния и може би за Хърватско.

- незадоволително прилагане на разумните регулации и практики.
- Всички страни със системи, подобни на българската, трябва да плащат висока директна и индиректна цена за решаването на проблемите, възникващи в резултат на евентуална финансова нестабилност:
- директни фискални разходи; в България, трансферните разходи за преодоляването на банковата криза от 1996-1997 г. възлизаха на 14 % от brutния вътрешен продукт (БВП)³;
 - загубени вътрешни спестявания;
 - ерозия на доверието на населението и следващото от това неправилно насочване на инвестиции;
 - намален (и спадащ) растеж.
- “Крежкостта” на българските финансови пазари, както и липсата на прозрачност и стабилност, допринесоха за спада в притока на капитали и предизвикаха проблеми с платежния баланс.

Банковата система

Преходът от планова към пазарна икономика, извършван в България през последното десетилетие, включваше два основни типа промени: промени в институциите и промени в моделите на икономическо поведение. Те от своя страна предполагаха институционални и поведенчески промени във финансовата система, и съответно изграждането на ефективни финансови пазари. Важността на тези промени произтича от факта, че банковата система и капиталовия пазар, поради своите връзки със спестяванията и инвестиционните решения, играят значителна роля за подобряването на разпределението на ресурсите, макроикономическата стабилност и представянето на икономиката. Поради неспособността на страната да привлече достатъчно чужди инвестиции, очевидно възниква необходимост от мобилизиране на спестяванията. В този контекст, правилното устройство на финансовите пазари е много важно. Фрагментирането им може да бъде основна пречка пред икономическия растеж.

Историята

Банковата система има решаващо значение за икономическото развитие. Характерна особеност в България е доминирането на банковия сектор и недостатъчното развитие на капиталовия пазар. Поради ограничения обхват на пазара за корпоративни ценни книжа като алтернатива на банковото кредитиране за финансиране на инвестициите, преобладаващата част от кредитирането в страната не е секюритизирано. При тези обстоятелства, банките стават основните институции, които осъществяват оценка и мониторинг на риска и възвръщаемостта от финансовото посредничество.

Първоначалните условия за провеждането на пазарно-ориентирани реформи в банковия сектор не бяха благоприятни за осъществяването на бърз преход и все още оказват влияние върху развитието на банковата система.

1. При централното планиране банковата система не осъществяваше повечето обичайни банкови функции. Съществуваше една банка, БНБ, с общински клонове, която действаше по-скоро като контролен агент. Преди 1981, имаше само две други банки: Държавна спестовна каса⁴ (ДСК), в която бяха съсредоточени всички депозити на населението, и Външнотърговска банка (сега “Булбанк”), която осъществяваше всички международни банкови трансакции.
2. Държавният монопол върху банките и предприятията доведе до изкривяване на понятието “банков кредит”. Както посочва Джоузеф Стиглиц “все едно левия джоб

³ Вж. Джерард Каприо и Даниела Клингебейл, “Банкови фалити: опита в различните страни” л Световна банка (непубликуван), Вашингтон, 1996 г.

⁴ Въпреки че ДСК нямаше статут на банка, тя се смяташе за такава.

да дължи пари на десния ”⁵. В допълнение, преди 1990 г. нямаше изисквания за заделяне на провизии срещу лоши кредити. В резултат банковата система наследи значително количество необслужвани кредити, което оказва негативен ефект върху нейното развитие през следващите 10 години.

3. Необходимостта от разрешаване на проблема с лошите кредити имаше за резултат серия от мерки, предприети след 1991 г. Общият знаменател беше специфична триъгълна операция: заменяне на лошите кредити с държавни облигации в актива на банките и замяна на задълженията към банки със задължения към държавата в пасива на държавните предприятия. Тази операция беше осъществена отчасти чрез специална емисия на облигации през 1991 г. и 1992 г., с която бяха покрити необслужваните кредити на 120-130 предприятия. През декември 1993 г. беше приет Закона за уреждане на необслужваните кредити, договорени до 31 декември 1990 г. Съгласно този закон необслужваните повече от 180 дни кредити, отпуснати от държавните банки на държавни предприятия до края на 1990 г., се преобразуват в държавен дълг и се заменят с държавни облигации. Деноминирани в лева облигации по ЗУНК бяха в размер на 32 млрд. лв. (около 1 млрд. долара в края на 1993 г.). Валутните ЗУНК-ове бяха за 1.8 млрд. долара. Така ЗУНК облигациите станаха основно перо в актива на няколко големи държавни банки.

4. Държавният монопол върху банките и предприятията затрудняваше, и все още затруднява, развитието на ефективни банкови стратегии.

Първите признаци на реформи в българския банков сектор се наблюдават през 1981 г., когато беше създадена “Минералбанк” с цел отпускане на кредити на новосъздадените малки и средни предприятия. Съществено влияние върху по-нататъшното развитие на сектора оказва и създаването на няколко нови банки през 1989 г. Основната цел на създаването им беше отпускането на кредити на различни индустриални сектори. През същата година банковата система от комунистическата ера беше заменена с модерна двустепенна банкова система, състояща се от типична централна банка и търговски банки, в каквито се превърнаха бившите клонове на БНБ. Законовата рамка беше изградена по-късно, с приемането на Закона за БНБ (1991 г.) и Закона за банките и кредитната дейност (1992 г.).

През 1990 г. общият брой на работещите в България банки беше 70. Промяната в броя на банките през последните осем години е показана по-долу:

Търговски банки в България

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Общо в края на годината	70	78	59	41	45	47	35	34	34
от които чуждестранни	0	0	0	1	3	5	7	9	7
Лицензирани през годината	61	8	2	7	10	4	2	2*	1
от които чуждестранни	0	0	0	1	2	1	2	2	1
Консолидирани банки	0	0	22	29	9	3	0	0	1
Брой на отнетите лицензи през годината	0	0	1	0	0	0	14	4	0

Източник: БНБ, собствени изчисления

Новосъздадените търговски банки могат да се разделят на няколко категории:

⁵ Вж. Джоузеф Стиглиц, “Финансови системи за нововъзникващите демокрации в Източна Европа”, Международен център за икономически растеж, Сан Франциско, 1993 г. В същата публикация е направена корелация между държавното участие в банковата система и нивото на доходите: в ниско-доходните икономики държавните банки контролират повече от 70 % от банковата система, в средно-доходните икономики нивото е 40-50 % и във високо-доходните икономики държавни банки почти не съществуват.

1. Големи държавни банки, специализирани във финансирането на по-големите индустриални сектори. През периода 1994-1995 г., осем от девет големи банки с активи над 30 млрд. лева, бяха държавни. В края на 1995 г. тези девет банки (с изключение на ДСК) държаха 74.9% от общите активи на банковата система.
2. Малки и средни търговски банки, бивши клонове на БНБ.
3. Частни банки, създадени след 1990 г. Тези банки възникнаха при много либерални, ниски капиталови изисквания и почти никакви бариери за навлизане в банковия бизнес. Нямаше и изискване за разкриване и доказване на произхода на капитала, като по този начин много от частните банки стартираха дейността си със заемни средства. Броят на частните банки нарасна значително (от 2 през 1990 г. до 26 през 1995). Делът им в общите банковни активи беше 3.1% през 1992 г. и 22.4% през 1995 г.

Експанзията на частните банки имаше два основни ефекта върху развитието на банковата индустрия:

- увеличи броят на “играчите”, но не се отрази положително на самия пазар и конкуренцията: новите участници на банковия пазар търсеха рефинансиране от БНБ, за да изплатят собствените си заеми или се конкурираха за привилегировани контракти с правителството или “политически чувствителни” предприятия отново с цел да улеснят достъпа си до рефинансиране. Това не доведе до подобряване на тяхната работа или качеството на предлаганите от тях услуги;
- размерът на големите кредити и делът на лошите кредити в частните банки нараснаха в резултат на тясната връзка между повечето частни банки и техните длъжници- акционери в банката или лица и фирми, свързани с тези акционери.

През разглеждания период регулациите позволяваха на банките да отпускат кредити на техните акционери и/или лица, свързани с тези акционери. Това беше перфектна схема за източване на пари чрез рефинансирането от БНБ и ДСК.

Чуждестранните банки започнаха да оперират в България след 1994 г. Те се разглеждаха като възможност за осигуряване на ликвидност на системата. Чуждестранните банки в повечето случаи са по-големи и имат по-добър кредитен портфейл, по-висока нетна стойност и по-висок коефициент на приходите спрямо разходите. Освен това те са в състояние да подбират по-добрите корпоративни клиенти. По този начин възникна един вид подбанкова индустрия: по-добрите банки имаха по-добри клиенти, докато цялостното състояние на системата не се подобри съществено.

Няколко са очевидните ползи от навлизането на чуждестранни банки на местния пазар: засилена конкуренция, подобро разнообразие и качество на банковите услуги и намаляване на вероятността от системни кризи.

Кризата

Описаният по-горе процес на изграждане на фрагментирана банкова система с голям брой малки държавни банки и голям брой малки, ниско капитализирани частни банки, създаде условия за възникване на острата банкова криза от 1996 г. Повечето от тези банки наследиха значителен брой необслужвани кредити, отпуснати на предприятията през епохата на плановото стопанство (или след 1990 г., когато нито ЗУНК, нито банкрутите биха могли да решат проблемите с натрупването на нови неизплатени задължения). Това развитие съвпадна с неуспеха на БНБ в прилагането на строг банков надзор.

Забавената приватизация и реструктуриране на реалния сектор, липсата на финансова дисциплина и широко разпространените възможности държавните предприятия да използват “меки” кредити и по този начин да прехвърлят своите загуби на банковата система, в съчетание с бедна практика на кредитиране и опитите на БНБ да “оправи” ситуацията с “обмислени” емисии на пари, постепенно доведе до декапитализация на

банките и прехвърляне на разходите на широката публика⁶.

Нетната загуба на банковия сектор през 1993 г. възлизаше на 5 млрд. лева, през 1994 г. тя достигна до почти 7 млрд. лева; проблемите се изостриха през 1995, когато нетната загуба нарасна до 30 млрд. лева в средата на годината и до около 100 млрд. лева в края на същата година. През 1996 г. девет от десетте държавни банки, които представляваха 80 от активите на банковата система, регистрираха отрицателен капитал.

**Печалба и загуба на българските търговски банки:
1991 - 1995 (млн. лева)**

	1991	1992	1993	1994	1995
Печалба	7,201	2,903	1,896	8,702	4,646
Загуба	1,845	2,291	4,172	10,056	29,181
Нетна печалба	5,356	612	-2,276	-1,354	-24,535
Брой банки, реализирали загуба	2	6	11	15	23
от които частни или чуждестранни банки	0	0	5	7	15

Източник: БНБ

През 1996 г. реалния брутен вътрешен продукт се сви с 10.9 %. Натрупаната за годината инфлация беше 310 %. Реалният лихвен процент беше отрицателен: минус 43 % (дори след драстичното увеличаване на основния лихвен процент в края на септември до 300 % годишно). Българският лев се обезцени спрямо долара с 624 %, а валутните резерви спаднаха под 440 млн. долара, нивото, необходимо за обслужване на външния дълг. Паричната политика на централната банка като цяло престана да бъде ефективна. Вътрешният дълг нарасна и коефициента на обслужването на дълга към БВП нарасна от 10.4 % през 1995 г. до 17.3 % през 1996 г.

Избрани макроикономически индикатори: 1992-1998

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Номинален БВП (млн. лв.)	200,832	298,934	550,514	867,691	1,660,237	17,055,205	21,577,020
Ръст на реалния БВП (%)	-7.3	-1.5	1.8	2.1	-10.9	-6.9	3.5
Валутен курс (BGL/USD, средного дишно)	23.34	27.65	54.25	67.17	177.9	1,641	1,714
Инфлация (CPI, %)	79.5	63.9	121.9	32.9	310.9	578.6	1.0
БВП на глава от населението (щ.д.)	1,008	1,276	1,147	1,537	1,129	1,227	1,700
Парично предлагане — M1 (млн. лв.)	37,833	48,303	75,131	107,886	236,628	23,429	28,261
Парично предлагане - Широки пари (млн. лв.)	158,567	234,072	418,009	583,663	1,310,275	220,061	6,597,173
Валутни резерви на БНБ (млрд. щ.д.)	0.9	0.7	1.0	1.2	0.5	2.2	3.0
Външен дълг (% от БВП)	145.6	128.3	117.5	78.1	98.3	96.9	84.1
Външен дълг (млрд. щ.д.)	12.1	12.5	10.4	10.5	9.6	9.7	10.2

⁶ Подробно описание на механизма на паричен трансфер може да се намери в: Румен Аврамов и Камен Генев, "Възраждане на капитализма в България", София, 1995 г.

Коефициент на обслужване на дълга	n/a	16.3	12.6	10.4	17.3	n/a	n/a
-----------------------------------	-----	------	------	------	------	-----	-----

Източник: НСИ, ЕБВР, БНБ, Andrew Kenningham, "Bulgaria: Leveraging off the Deutsche Mark", ОИСР Икономически обзори: България 1997 and 1999.

Това развитие беше комбинирано със слаби банки и загуба на доверие в банковата система и местната валута от страна на населението и фирмите, както и с тенденция към превръщане на левовите спестявания в твърда валута и държане на колкото се може повече пари в брой. Пресметнато е, че тегленията на депозити от банковата система по време на финансовата криза от 1996-1997 г. възлизат на 830 млн. долара. До средата на 1997 г. левовите депозити намаляха с 88 % в реално изражение, като делът им в БВП спадна от 41 % (през 1995 г.) до 13 %. Валутните депозити се свиха с 40 %⁷. Голяма част от изтеглените от банките средства бяха насочени на валутния пазар, което упражни допълнителен натиск върху лева.

Отрицателните реални лихвени проценти и ограничения избор на финансови инструменти също се отразиха негативно върху нивото на спестяванията.

В тази ситуация централната банка се оказа неспособна да предприеме радикални мерки срещу неплатежоспособните банки, което задълбочи проблемите в банковата система и удължи времето за тяхното решаване. До 1996 г. не беше изградена правната рамка за обявяване на несъстоятелност и принудителна ликвидация на банка. Нямаше и законова база за защита на вложителите. В тази ситуация, вместо да разреши проблемите с лошото представяне на банките, БНБ засили използването на функцията си на кредитор от последна инстанция и наливаше пари в неликвидни банки. Тези ликвидни инжекции, заедно със засиления натиск върху БНБ за финансиране на бюджетния дефицит, в крайна сметка допълнително ускори темпа на инфлация.

През май 1996 г. влязоха в сила правните процедури за банковата несъстоятелност. Непосредствено след това 14 банки, представляващи 24 % от банковата система, бяха поставени под особен надзор. Между май 1996 г. и април 1997 г. броят на затворените банки и банките, поставени под особен надзор, достигна осемнадесет. Това беше равносилно на затварянето на една трета от банковия сектор в България. От 27 частни банки, съществували по онова време, четирите най-големи и най-популярни, бяха включени в списъка на институциите под особен надзор.

В допълнение, банковият надзор предприе поредица от мерки спрямо 19 банки, включващи забрана за плащане на дивиденди без разрешение на БНБ, забрана за отпускане на нови кредити, мерки за събиране на плащанията по отпуснати кредити, лимитиране на лихвените проценти по депозитите и съкращаване на оперативните разходи.

Описаната ситуация се оценява като една от най-тежките банковите кризи в световен мащаб през последните десетилетия. Причините за кризата могат да се обобщят в следното:

- Забавяне на реформите в реалния сектор и наличието на "меки" бюджетни ограничения. Протекцията над губещи предприятия от държавния сектор беше правителствена политика през разглеждания период. Държавата оказваше съществено влияние върху кредитирането на "стратегически важни държавни предприятия".
- Слаб частен сектор.
- Свръх-предлагане на банковия пазар.
- Неадекватно управление на банките.
- Концентрация на кредитния риск и негативна структурна на кредитните портфейли, увеличен дял на необслужваните кредити. Около 50 % от всички заеми, отпуснати от държавните банки на нефинансови предприятия, бяха несъбираеми. Още повече, че

⁷ Вж: Виктор Йоцов, Н.Неновски, К. Хрисотв, И.Петрова, Б.Петров "Първата година на Паричния съвет в България", БНБ, ДР/1/ 1998, стр.18.

за повечето държавни предприятия единственият начин за обслужване на дълговете и покриване на загубите остана вземането на нови кредити от банките. В края на 1995 г. 41 % от всички кредити, отпуснати от държавните и частните банки на нефинансови предприятия се класифицираха като несъбираеми. Само 39 % от отпуснатите от частните банки заеми бяха редовно обслужвани. Резултатът беше реализиране на нетни загуби и по-нататъшна декапитализация на банките.

- Липса на ефективна правна рамка за упражняване на правата на кредиторите и за бързо реализиране на залозите.
- Липса на достатъчно информация за кредитополучателите и липса на кредитен регистър.
- Слаб банков надзор и неприлагане на съществуващите надзорни регулации.
- Неадекватна капитализация на банките.
- Институционална слабост.
- Неадекватен вътрешен контрол в банките.

Общо 33 банки (включително ДСК и клоновете на чуждестранни банки) оцеляха, но някои от тях са малки частни банки, които все още трябва да преодоляват сериозни проблеми в своята работа.

Последиците

Както вече беше отбелязано, след седем години отлагани структурни реформи, след няколко неуспешни опита да се приложи последователна стабилизационна политика и хронична липса на финансова дисциплина, България преживя най-острата финансова криза от началото на реформите: парализирана банкова система, подкопано доверие в основните институции, значителна обезценка на националната валута и няколко месеца на хиперинфлация (декември 1996 - февруари 1997 г.). Преодоляването на кризата изискваше комбинация от мерки, засягащи валутния курс, паричното предлагане, държавния бюджет и т.н. Целта на тези мерки беше възстановяване на доверието във финансовата система и постигане на макроикономическа стабилизация. В крайна сметка беше постигнат консенсус, че подобна комбинация от стабилизационни мерки трябва да включва въвеждането на паричен съвет. Механизмът на валутния борд изискваше фиксиране на валутния курс, балансиране на бюджета и осигуряване на независимост на централната банка.

Паричният съвет беше въведен на 1 юли 1997 г. Левът беше фиксиран към резервната валута-германската марка- със закон и стана автоматично конвертируем в резервна валута. Паричната база (съответно паричните емисии) е напълно покрита с чуждестранни резерви. Паричното предлагане се определя от търсенето на пари и е извън контрола на централната банка. Това означава, че паричното предлагане става зависимо от движението на капитали (приток и износ) и от състоянието на платежния баланс⁸. БНБ стана по-независима, доколкото ѝ е наложена забрана да отпусна кредити на правителството или на правителствена агенция. Отличителна черта на валутния борд е невъзможността на икономиката да реагира на външни шокове чрез приспособяване на валутния курс.

Паричният съвет в България доказа своята ефективност за финансовата и макроикономическата стабилизация на страната. Годишният темп на инфлация намаля рязко, от 578.6 % през 1997 г. до 1 % през 1998 г. Същата година БВП отбеляза ръст от 3.5 % (най-високият растеж през целия преходен период), след 6.8 % спад през 1997 г. Валутните резерви се повишиха до 5.2 млн. германски марки към юни 1999 г.

По-детайлното изследване на устройството на валутния борд и последиците от въвеждането му е извън рамките на този анализ. Ние по-скоро ще се концентрираме върху въздействието му върху финансовите пазари, и по-специално върху банковия пазар.

За българската банкова система въвеждането на валутен борд породило необходимост от

⁸ Вж: "Паричен съвет и финансови кризи- опитът на България"

значителни промени в поведението на търговските банки. Сред факторите, налагащи такива промени са:

1. Изключително ограничена възможност за използване на кредитиране от последна инстанция. Налице е стриктно дефинирана възможност БНБ да отпуска ограничени, добре обезпечени кредити само на платежоспособни банки, които изпитват временни ликвидни затруднения. Фактът, че банките не могат да разчитат на рефинансиране от страна на централната банка означава, че те би трябвало да подобрят управлението на ликвидността и риска, за да поддържат адекватна ликвидност и платежоспособност. Това също така предполага повишена значимост на чуждестранните банки, тъй като те могат да разчитат на своите централи за ликвидна подкрепа.
2. Възприемане разумни регулации за управление и надзор на банковия сектор;
3. По-строга надзорна политика;
4. Поставяне на по-високи изисквания относно платежоспособността на банките;
5. Елиминирание на “меките” кредити и налагане на твърди бюджетни ограничения.

Състоянието в момента

В резултат на обезценката на лева и краткия хиперинфлационен период, капитализацията на банковата система се подобри значително от 1997 г. насам. Обезценката на лева помогна на банките да реструктурират своите портфейли и да “прочистят” балансите си. Основният инструмент за рекапитализирането на банковата система беше реализирането на положителни курсови разлики от ревалоризацията на банковите активи, деноминирани в чуждестранна валута, докато реалната стойност на деноминиранияте в левове банкови пасиви, намаля значително.

В момента българската банкова система се състои от 35 банки (включително Насърчителна банка и клоновете на чужди банки у нас). За целите на анализа те могат да се разделят условно на три групи.

Първата група се състои от седем банки: Обединена българска банка (ОББ), Българска пощенска банка, “Експресбанк”, “Булбанк”, Банка ДСК, “Биохим” и “Хеброс”. Те представляват 70.7 % от активите на банковата система към юни 1999 г. Това означава, че тези банки (четири от които все още са държавни) имат сериозно значение за банковата система и нейната цялостна работа. Една държавна банка, Булбанк, държи 26.8 % от общите активи на системата. В същото време, 44.8 % от активите на Булбанк са вземания от банки и други финансови институции, а делът на кредитите е едва 11 %.

Основни балансови пера на някои български банки, към 30 юни 1999 г.

Перо (млн.лв.)	Булбанк	Пощенска банка	Хеброс	Експрес банк	ОББ	Биохим
Парични средства в каса и по РС в БНБ	261,730	41,598	37,722	35,340	115,597	83,944
Вземания от банки и др. финансови институции	899,696	153,990	50,971	38,667	345,131	97,135
Вземания от нефинансови институции и др. клиенти	221,740	68,643	103,285	160,848	140,216	72,235
Привлечени депозити	1,252,387	323,396	225,982	228,441	603,768	353,060
Капитал	254,148	20,571	22,949	27,109	94,700	3,010

Резерви	54,823	10,676	17,869	34,440	148,900	18,301
Печалба	87,703	1,064	6,738	24.7	18,724	-19.7

Източник: БНБ

Втората група се състои предимно от частни банки, които притежават около 19 % от общите активи на банковата система.

Третата група е съставена от седем клона и представителства на чужди банки в България.

Съгласно изискванията на Закона за банките и Базелските стандарти, БНБ промени Наредба № 8 за капиталовата адекватност. Всички банки в България бяха задължени да поддържат минимум 8% коефициент на капиталова адекватност до края на 1997 година, 10% - до края на 1998 и 12% в края на 1999. След въвеждането на валутния борд и приемането на новите банковни регулации се наблюдава тенденция към поддържане на високи нива на капиталова адекватност от страна на повечето банки.

Коефициент на обща капиталова адекватност (%)

Група търговски банки	1995	1996	1997	1998	30 март 1999
Първа група	10.2	15.4	28.77	38.95	44.8
Втора група	18.8	13.4	23.61	34.76	40.2
Трета група	98.4	52.2	17.17	26.98	24.7

Източник: БНБ

Много от банките успяха да подобрят своята капиталова адекватност чрез провизиране на повечето несъбираеми кредити. Трябва да се отбележи факта, че търговските банки увеличиха размера на провизиите си благодарение на високите нетни доходи, реализирани от курсови разлики в резултат на обезценката на лева.

Преоценката на лошите кредити във валута и на други валутни активи също доведе до ръст на законовите провизии. Сред източниците за подобряване на капиталовата адекватност са неразпределената печалба от последните две години и допълнителните акционерни вноски.

В края на юни 1999 г. средното ниво на капиталова адекватност за цялата банкова система беше изключително високо - 41.7 %. Три от големите български банки (Булбанк, ОББ и ДСК) отчетоха дори още по-високи коефициенти на капиталова адекватност - 54.16 %. Подобно увеличение на капиталовата адекватност на банките означава не само подобрена капиталова база, но също така и увеличен дял на нискорисковите (и съответно ниско-доходни) инвестиции.

Ограниченията в кредитирането, съчетани с реалната обезценка на банковите пасиви в резултат на високата инфлация през 1996-1997 г., бяха сред основните фактори за подобряване на ликвидността на банките през 1998 г. Тази висока ликвидност, комбинирана с ниското кредитно търсене от страна на бюджета, е основната причина за рекордно ниските равнища на основния лихвен процент през последните 2 години.

Независимо от реформите, проведени в банковия сектор от 1997 г. насам, все още трябва да бъдат преодолените доста проблеми в работата на системата. Сред основните са:

- **Малък мащаб на банковия сектор.** Общите активи на българската банкова система възлизаха на 43.4 % от БВП през 1997 г. и паднаха до 34.9% от БВП през 1998 г., което е далеч под стандартите на развитите страни.
- **Липса на достатъчно доверие** в банките.
- **Ниско качество и ограничен набор** на банковни услуги и продукти. Като основна причина за това може да се посочи липсата на ноу-хау в банкирането, както и ниското ниво на конкуренцията в банковия сектор.

Изследване на Института за пазарна икономика, проведено сред малки и средни предприятия в пет региона на страната, показва някои интересни резултати по отношение на качеството на банковите услуги. На въпроса “на какво се дължи избора на обслужваща банка”, анкетираните фирми посочват най-често фактор, който е само косвено свързан с качеството на банковите услуги - 61.9 % от компаниите избират своята банка заради нейната **сигурност**. Това е разбираемо в контекста на неотдавнашните банкови фалити и произтичащата от тях загуба на доверие в банките. Вероятно по-важно (но не и изненадващо) е, че вторият най-често посочван фактор е **удобното местоположение** на банката (39 %). **Качеството на услугите** (37.6 %) идва едва на трето място. Другият свързан с качеството на услугите фактор, **бързината на обслужване**, се подрежда на четвърто място с 18.1 %.

- **Неадекватна печалба** от банковата дейност. В момента средната рентабилност на банките е доста ниска, тъй като банките инвестират предимно в ниско-рискови активи, които носят по-нисък доход, а част от банковите активи (сгради и оборудване, лоши кредити и др.) изобщо не носят доход.

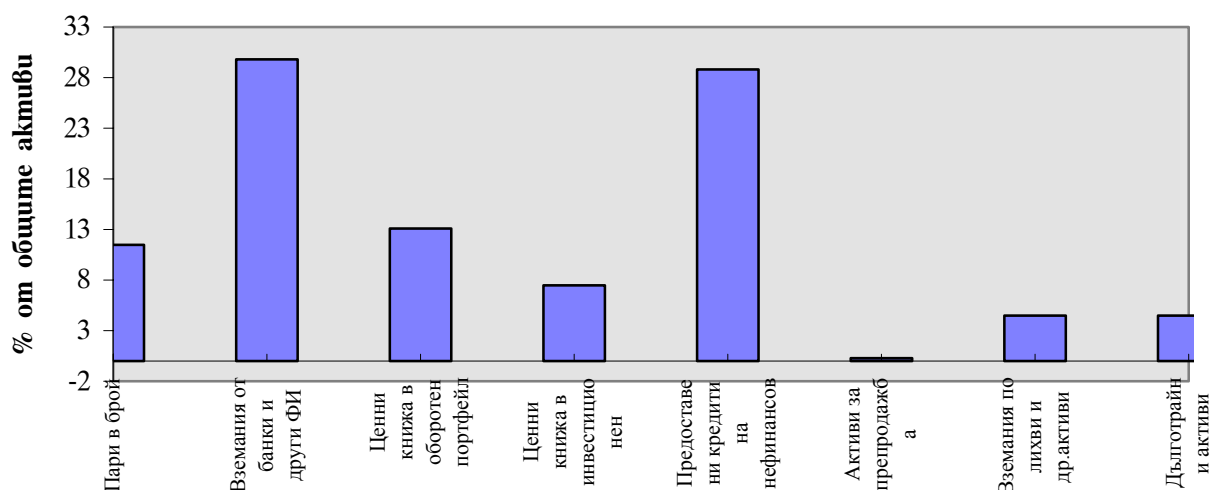
Среден дял на нетните доходи от лихви спрямо общите банкови активи

	1993	1994	1995	1996	1997	Средно
България	-0.1	-3.1	1.7	5.7	2.4	1.3
Хърватско	13.9	2.7	2.6	3.4	3.2	5.2
Македония	16.0	16.0	10.3	8.9	6.2	11.5
Унгария	3.7	4.8	4.9	4.2	3.1	4.1
Полша	3.8	4.7	5.1	4.9	2.3	4.2
Румъния	9.5	6.4	7.3	5.1	10.7	7.8
Словения	5.9	1.9	3.4	4.1	4.3	3.9
Естония	5.4	5.9	5.1	4.8	4.1	5.0
Литва	10.5	8.9	6.8	5.3	3.9	7.1

Източник: Фабрицио Коричели,, “Развитие на финансовите пазари и финансова либерализация в икономиките в преход” Централноевропейски университет, март 1999.

Липсата на достатъчно възможности за инвестиране на банковите ресурси води до тенденция към поддържане предимно на високоликвидни активи: пари в брой и по разплащателни сметки в БНБ, депозити в други банки в страната и в чужбина, държавни ценни книжа. Към април 1999 г. по-голямата част от банковите активи (32.4 %) са депозити в други банки, предимно чужди. Относителния дял на касовата наличност е 11.5 %, а държавните ценни книжа представляват 21 % от активите на банковата система. Най-вероятно банките ще продължат политиката на поддържане на висока ликвидност при по-висока алтернативна цена.

Структура на финансовите активи на банките (към април)

Положителен е факта, че през 1998 г. банковият сектор като цяло оперираше на печалба. Само 12 от всички функциониращи банки отчетоха загуба от дейността за първото полугодие на 1999 г. Диференциалът между лихвените проценти, плащани по депозитите и процентите, получавани от местни и чуждестранни ценни книжа, остава основен източник на печалба за повечето банки.

- **Изключително ограничена кредитна дейност.** Кредитните портфейли на банките претърпяха драстично свиване през последните няколко години. Това ограничено кредитиране се превърна в сериозна пречка пред икономическия растеж в страната. Делът на кредитите, отпуснати на реалния сектор спрямо общите активи на банковата система намаля от 35.4 % в средата на 1997 г. до 28.3 % през май 1999 г.

Динамика на банковия кредит спрямо БВП

Година	Кредит към реалния сектор/БВП	Кредит към частния сектор/БВП
1991	83	9.5
1992	75	8.9
1993	66	12.0
1994	49	14.6
1995	40	21.6
1996	63	36.9
1997	20	13.1
1998	17	12.8

Източник: БНБ, собствени изчисления

Всъщност консервативната кредитна политика на търговските банки е обяснима, като се имат предвид опита от последните няколко години, ниското ниво на доверието в банковата система и ограниченията, налагани от валутния борд. Основните фактори за това поведение са следните:

- търговското кредитиране все още се смята за прекалено рискова дейност, тъй като бизнес-средата не се е подобрила съществено и рискът в реалната икономика остава относително висок. Счита се, че сегашните ликвидни проблеми в реалния сектор могат да доведат до допълнително влошаване на търговското кредитиране. Освен това най-големите държавни предприятия са включени в програмата за изолация, а в същото време повечето частни компании имат много кратка история.
- качество на повечето инвестиционни проекти е незадоволително;

- упражняването на правата на кредиторите е изключително бавно и банките срещат проблеми при събирането на необслужваните кредити. Налице са проблеми с реализирането на залозите;
- рестриktivни банкови регулации по отношение на кредитирането. Банките не могат да отпускат големи кредити, надхвърлящи 25 % от собствения им капитал (тази бариера е особено сериозна за по-малките банки, при които нивото на собствения капитал е пониско). Налице са строги изисквания за провизиране и за обезпечаване на кредитите;
- ограничен ръст на привлечените от банките средства и съответно ограничени кредитни ресурси;
- ограничените възможности за рефинансиране на търговските банки от страна на БНБ.
- Все още не се наблюдава съществено подобрене на качеството на **кредитните портфейли** на банките. Това се дължи преди всичко на тяхната ниска капиталова база и нежеланието им да поемат рискове, свързани с инвестиционното кредитиране. Независимо от внимателната кредитна политика, се забелязва тенденция към увеличаване на дела на кредитите, които не се обслужват редовно. Докато в края на 1998 г. делът на редовните кредити в банковите портфейли беше 87.3 %, в средата на 1999 г. този дял намалява на 83.1%. Освен това, 7.7 % от всички отпуснати кредити в банковата система се класифицират като загуба.
- **Ниско ниво на конкуренция** в банковия сектор. Банковата система е доминирана от малък брой банки, повечето от които все още са държавни. Присъствието на чуждестранни банки е скромно в сравнение с останалите страни в преход от Централна и Източна Европа. На българския пазар не присъстват много от основните чуждестранни финансови институции и банкови групи, които биха могли да осигурят модерно ноу-хау в банкирането, умения и технологии и съответно да стимулират конкуренцията.
- Силното присъствие на **държавната собственост** в банковата система (част от основните банки все още са държавни) продължава да оказва негативно влияние върху работата на сектора. Големите държавни банки страдат от излишна бюрокрация, качеството на услугите е ниско и ръководството им не достатъчно мотивирано да увеличава ефективността и рентабилността на съответната банка.
- На банковия пазар липсват типични **инвестиционни и ипотечарни банки**.
- Липсата на **достатъчно умения** сред част от банковия персонал е предпоставка за неефективно управление на активите.
- Все още съществува относително **тясна обвързаност** между някои малки банки и фирмите на техни акционери.

Въпреки постигнатия напредък в банковата приватизация, основните усилия в сферата на раздържавяването на българските банки все още предстоят. Съгласно споразуменията с МВФ и Световната банка, в края на юни 1997 година беше приключена първата приватизационна сделка - сделката за ОББ.

През февруари 1998 г. Банковата консолидационна компания (БКК) прие нова стратегия за приватизацията на държавните банки, която измести фокуса върху продажбата първо на най-добрите банки с цел привличане на допълнителен капитал и експертиза.

На 14 август 1998 г. бяха продадени 78.23 % от капитала на Българска пощенска банка срещу 38 млн. долара. Третата голяма приватизационна сделка, тази за продажбата на "Експресбанк", беше осъществена в края на септември 1999 г. Купувачът - френската банка "Сосиете Женерал" - заплати 39.4 млн. долара за 97.9 % от капитала на варненската банка. В напреднала фаза е и процедурата по приватизация на банка "Хеброс". Все още обаче има съществено закъснение по отношение на приватизацията на най-голямата българска банка - "Булбанк".

Ако се опитаме да оценим българската банкова система съобразно основните характеристики на една ефективна банкова система⁹, ще получим следните обобщени резултати:

Характеристика	Ниво ¹⁰	Забележки
Банкови услуги	ниско	Тесен пазар на банкови услуги
Пазарно определяне на лихвените проценти	ниско	Липса на достатъчно дълбочина на финансовите пазари и недобре развит механизъм за определяне на пазарен лихвен процент.
Преобладаваща частна собственост над банковите институции.	ниско	Държавните банки са малко на брой, но представляват над 60 % от общите активи на системата.
Наличие на конкурентност и равнопоставеност при осъществяване на банкова дейност за всички банки, както местни, така и чуждестранни.	високо	Всички регулации, отразяващи се върху разходите за осъществяването на банкова дейност са еднакви за местните и чуждестранните банки и не създават възможности за облагодетелстване на отделни институции.
Наличие на ефективни, сигурни и ликвидни парични пазари, пазари на дълг и пазари на акции.	ниско	Постигнат и известен напредък, но все още трябва да бъдат направени сериозни усилия за тяхното ефективно функциониране.
Платежна система	средно	Умерен напредък, все още се допускат забавяния в плащанията.
Правна рамка	средно	Ниско по отношение на защитата на правата на кредиторите и процедурите по несъстоятелност и ликвидация. Високо по отношение на новия банков закон и разумни регулации.
Банков надзор	средно	Постигнат е значителен напредък, но все още са налице проблеми, особено с банковите инспекции.
Гарантиране на депозитите	високо	
Независима централна банка	високо	

Възможни подходи в управлението на банковия сектор

Няколко са основните уроци, които могат да бъдат очертани от развитието на финансовия сектор в България пред последното десетилетие.

- Забавянето на структурната реформа оказва сериозни негативни последици върху икономиката и изисква скъпо струващи стабилизационни мерки.
- Продължителната структурна слабост на финансовата система създава кризисна среда. Отлагането на реформите във финансовия сектор е предпоставка за значително забавяне в цялостното развитие на икономиката.
- Финансовата стабилност изисква стабилни финансови институции, висока степен на доверие, стабилни пазари, динамичен частен сектор и подходяща правна рамка,

⁹ Оценката е направена в съответствие с методологията на Джералд Кориган, развита в "Изграждане на ефективни банкови системи в Латинска Америка и Карибите", Inter-American Development Bank, май 1997 г.

¹⁰ Оценката е направена от автора.

която допринася за ефективното управление на финансовите институции и за налагането на пазарна дисциплина.

- Стабилната и ефективна финансова система е необходимо, но не е единствено условие за устойчиво икономическо развитие. Необходима е също така добре изработена и адекватна макроикономическа политика.
- Отсъствието на ефективно преразпределение на ресурсите и подкрепяща кредитна система са пречка пред ефективното реструктуриране и растеж на предприятията.

За момента финансовият сектор в България не осигурява ефективно посредничество, необходимо за поддържане на икономическия растеж. По-нататъшното развитие на финансовите пазари би могло да допринесе за преодоляване на проблемите с ликвидността и ниското ниво на инвестиции, които изпитват българските предприятия. При сегашната ситуация на скромнен приток на чужди инвестиции, лимитирани кредитни ресурси и незначителност на капиталовия пазар като източник на външно финансиране, единственият възможен източник за осигуряване на средства за инвестиции остава неразпределената печалба на фирмата.

Разширяване кредитната активност на банките е един от факторите, който би облагодетелствал постигането на икономически растеж. Няма обаче ясни признаци, че в близко бъдеще банките ще променят своето поведение в посока на разширяване на търговското кредитиране. Възможни са няколко мерки, които биха имали позитивен ефект върху кредитирането. Сред тези мерки са:

- Промени в законовата база с цел защита на правата на кредиторите. Това включва упълномощаване на банките да предприемат конкретни стъпки към събиране на вземанията в случай на просрочие, както и по-нататъшно развитие на процедурите по обявяване в неплатежоспособност и ликвидация. Развитие на модерна банкова система, с банки, функциониращи като истински финансови посредници, е почти невъзможно без наличието на правов режим, който ясно да дефинира и защитава правата на собственост.
- Създаване и ефективно поддържане на кредитен регистър, в който да се събира подробна информация за всички длъжници. Тази информация трябва да бъде обект на свободно циркулиране между банките. Ефективното действие на подобна система за събиране и обработване на данни за кредитната история и текущото състояние на длъжниците би улеснило изключително много управлението на кредитния риск.
- По-стриктна класификация на активите и адекватни практики на провизиране срещу загуби по кредитите, което би допринесло за минимизиране на забавянията при разпознаване на лошите кредити.
- Повишаване на квалификацията на част от банковия персонал по отношение на оценяването на проекти, осъществяването на мониторинг, оценката и управлението на риска.
- Диверсификация на предлаганите от банките услуги.
- Продължаване на възприетата регулативна политика, насочена към предпазване на банките от създаването на дълготрайна обвързаност и отпускане на големи кредити на фирми на акционерите на банките или на други държавни и частни фирми.

Въвличането на банките във финансирането на реалния сектор зависи обаче не само от институционални и правни мерки, но също така и от етапа на реструктуриране на реалния сектор. Силно влияние върху осъществяването на банкова дейност оказва и процеса на приватизация, изолация и ликвидация на губещите държавни предприятия.

Притока на чужди инвестиции също може да окаже позитивно влияние върху банковия сектор чрез осигуряването на нови кредитни ресурси за банките и чрез създаването на условия за нарастване на кредитното търсене от страна на благонадеждни клиенти.

Освен горепосочените стъпки, могат да се предприемат допълнителни мерки, насочени към създаването на благоприятни условия за по-нататъшното развитие на финансовите пазари. Сред тях са:

1. Създаване на благоприятна среда за развитието на частния сектор.
2. Ускоряване на приватизацията на останалите държавни банки.
3. Консолидация на банки. Консолидацията би могла да допринесе за възстановяване на посредническите функции на повечето малки и средни банки и да им помогне в преодоляването на проблемите с ниската им капиталова база.
4. Подобряване на надзорните стандарти и практика.
5. Поява в банковата практика на гарантирани с активи ценни книжа (ипотечни облигации, прехвърлящи облигации и т.н.) с цел повишаване на ликвидността.
6. Повишаване на конкуренцията в банкирането;
7. Развитие на капиталовия пазар. Това развитие би дало отражение и върху работата на търговските банки, тъй като биха възникнали допълнителни инструменти за управление на риска и за подобряване на рентабилността.
8. Създаване на възможности за клиентите на банките да наблюдават дейността на банките, за да имат възможност да избират между различните институции. В този контекст е важно да се подобри качеството и достъпността на информацията, засягаща банковата дейност. Друг възможен подход е изграждането на система за рейтингиране на банките.

ноември, 1999 г.